

FRANSIZ EPİDEMİYOLOG ANTOINE FAUVEL'YE GÖRE 1849'DA KARADENİZ KARANTİNALARI*

*Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA***

ÖZ

Osmanlı ülkesinde karantina uygulaması ilk olarak 1831'de İstanbul'da başlamış ve başkentte kamu sağlığını korumaya yönelik kurumsallaşma sağlandıktan sonra Anadolu'da pek çok yerde karantina idareleri tesis edilmişti. Ancak bu kurumlar veba ve kolera görülmediği zamanlarda kapatılmış ve sadece sahil karantina idareleri çalışır halde tutularak diğerleri lağvedilmişti. Fakat bu sahil karantinalarının işleyişinde de pek çok eksiklik vardı. 1838'de tesis edilen Meclis-i Tahaffüz'un en önemli görevi bu karantina birimlerinin işleyişini takip etmektir. Bu bağlamda Şubat 1848'den itibaren Meclis-i Tahaffüz'un Fransa delegesi olan Antoine Fauvel'nin Temmuz 1849'da Osmanlı sınırları içindeki karantinaları denetlemekle görevli olan Avusturya Sağlık Komisyonu ile Karadeniz'deki karantinaların teftişi sonrasında hazırladığı rapor bu eksiklikleri göstermesi açısından önemli bilgiler vermektedir. Fauvel İstanbul'un sıhhi güvenliği için çok önemli olan Sinop, Samsun, Trabzon ve Batum karantinaları üzerinden Osmanlı karantina birimlerinin durumuna ve işleyişine ışık tutmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Meclis-i Tahaffüz, Karantina teşkilatı, Fauvel, Karadeniz limanları

QUARANTINE STATIONS IN THE BLACK SEA IN 1849 ACCORDING TO FRENCH EPIDEMIOLOGIST ANTOINE FAUVEL

ABSTRACT

The first practice of quarantine in the Ottoman Empire started in 1831 in Istanbul after the establishment of institutionalization to protect public health in the capital, quarantine administrations were founded in many places throughout Anatolia. However, these institutions were closed when plague and cholera disappeared, and only coastal quarantine administrations were kept active and others were abolished. But there were many drawbacks in the operation of these coastal quarantines. The most important task of the Quarantine Council started in 1838 was to monitor the efficiency of these quarantine stations. In this context, Antoine Fauvel, a French delegate in this council by February 1849, prepared a report after his examination with the Austrian

* *Gönderim tarihi: 05.01.2019. Kabul tarihi: 08.03.2019.* Bu çalışma 4-5 Mayıs 2017'de İstanbul'da "Uluslararası 9. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu"nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** *Prof. Dr., KTÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TRABZON. alaaddin-1964@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3339-3790*

Health Commission, which was accountable for supervising the quarantine within the borders of the Ottoman Empire. This report presents significant information about these deficiencies. Fauvel sheds light on the state and efficiency of Ottoman quarantine units through the quarantines in Sinop, Samsun, Trabzon and Batum, crucial spots for the sanitary security of Istanbul.

Keywords: Quarantine Council, Quarantine organization, Fauvel, Black Sea ports.

Giriş

19. yüzyılın ilk yarısı idari, sosyal, kültürel ve askeri alandaki yeniliklerin yanında halk sağlığına yönelik uygulamaların da başladığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, gerek İstanbul'da gerekse taşrada sağlık teşkilatlarının kurulmasıyla koruyucu sağlık uygulamaları ülke geneline yayılmış, dönemin başlıca salgın hastalıkları olan veba ve kolera gibi salgınlara karşı daha ciddi tedbirler alınmıştır. Bu dönemde Osmanlı sağlık teşkilatlanmasında yabancı devletlerin rolü ve yabancı hekimlerin Osmanlı kurumlarındaki etkinlikleri II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinin ilginç yönlerinden birini oluşturmaktadır. II. Mahmud'un sağlık alanında yaptığı yeniliklerden birisi de koruyucu sağlık hizmetlerini uygulayacak olan Karantina Meclisi'ni 1838 yılında İstanbul'da kurmasıdır.¹ Zira salgın hastalıkların çıkış noktaları ile Avrupa arasında bir köprü vazifesi gören Osmanlı topraklarında karantina sisteminin kurulmasını gerektirecek pek çok salgın hastalık ortaya çıkmıştı. Yüzyıllarca veba ile kendisini gösteren bu küresel salgınlar 19. yüzyılın ilk yarısında yerini en az veba kadar tehlikeli olan koleraya bırakmıştır. 1829 yılında Hindistan'da ortaya çıkıp hızla yayılarak Yakın Doğu üzerinden Avrupa'ya geçen kolera salgını Osmanlı ülkesinde de kayıplara neden olmuş ve Osmanlı Devleti'nin de karantina sistemine geçmesinin en önemli sebebi olmuştur. Osmanlı topraklarında ilk defa 1822'de görülen kolera salgını, hastalığın ikinci pandemi döneminde, yani Haziran 1831'de İstanbul'da ortaya çıkmıştır. Hastalık Odesa'dan gelen bir gemi ile başkente sirayet etmişti. Henüz karantina sisteminin tesis edilmediği şehirde bu hastalık hakkında da çok şey bilinmiyordu.² Bu dönemde İstanbul Boğazı'nda bir karantina uygulaması gerçekleştirilmesine rağmen çok geçmeden salgın hastalıklara karşı mücadelede sadece karantina uygulamasının yeterli olmadığı ve konu ile ilgili bir meclisin kurulması zorunluluğu ortaya çıktı. Nitekim ilerleyen zaman içerisinde bu eksiklik Nisan 1838'de kurulan Karantina Meclisi'yle (*Meclis-i Tahaffuz*) giderildi.³

¹ Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri," *Belleten*, C: LVII, S: 222, 1994, s. 346.

² James Ellsworth De Kay, *Sketches of Turkey in 1831 and 1832, by an American*, New York J. & J. Harper, New York 1833, s. 331.

³ Sarıyıldız, *a.g.m.*, s. 332; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993, 265-267; Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri," *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, C: 17, S: 2, 1954 s. 96; Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Türkiye Karantina Tarihine Bir Bakış", *Sağlık Dergisi*, C: 2, S: 25, 1951, s. 1-4;

Meclis-i Tahaffuz'un daha kuruluş sürecinde ikili bir yapı sergilediği görülmekteydi. Birinci meclis olan Meclis-i Tahaffuz-ı Ülâ'nın (*Conseil de santé/ Conseil de santé Supérieur*) Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak çalışması düşünülmüştü. İkinci meclis yani Meclis-i Tahaffuz-ı Sâni'nin ise bu büyük meclisin bir alt organı olarak çalışması planlandı. Ancak sonraki uygulamaların da gösterdiği gibi bu ayırım teoride kalarak sağlık işleri Meclis-i Tahaffuz (*Conseil de santé Supérieur*) tarafından idare edildi.⁴ Osmanlı idaresinin sağlık alanındaki bu hamlesi sadece Osmanlı Devleti'nin değil Avrupa'nın da sıhhi durumunu ilgilendirdiği için bu meclis kısa bir zaman sonra uluslararası bir niteliğe kavuştu.⁵ Zira Karantina Meclisi'nin varlığı ve iyi bir şekilde çalışması yabancı devletlerin de menfaatine olacağından bu meclise yabancı devletlerin de delegelerinin dâhil olmasına karar verildi.⁶ Bunun yanında, bu dönemde halk sağlığı konusunda yetmişmiş Osmanlı hekimlerinin az olması nedeniyle yabancı delegelerin meclise dâhil olmaları istenmişti.⁷ Böylece bu mecliste altı Osmanlı delegesinin yanında, sahili bulunan bütün devletler ve İran'ın da bir delegesi olacaktı.⁸ Bu durumda sıhhi bir kurum olan Meclis-i Tahaffuz'un bu yapısı itibarıyla diplomatik bir yönü de ortaya çıktı. Asıl önemlisi ise, bu meclisin Avrupa'nın 17. yüzyıldan itibaren tecrübe ederek geliştirdiği uygulamaları Osmanlı Devleti'nde de tatbik eden bir kurum haline gelmesiydi. Meclis; karantinaların tesisi, gerekli personelin tedarik edilmesi ve karantinelerde uygulanacak vergi tarifeleri gibi konuları belirleyen bir kurum oldu.⁹

Meclis-i Tahaffuz zamanla Osmanlı sağlık politikalarının belirlenmesinde belirleyici bir kurum haline geldi. Mecliste Avrupalı devletlerin temsilcileri olarak yer alan yabancı hekimler Osmanlı sağlık örgütlenmesine yön verdikleri gibi modern Avrupa tıbbının benimsenmesi konusunda da önemli bir fonksiyon icra ettiler. Bu hekimler için Osmanlı ülkesi mesleklerini icra edecekleri bir yerin yanında aynı zamanda salgınların bizzat yerinde incelenebileceği bir araştırma alanıydı.¹⁰ Bu nedenle pek çok hekim özellikle İstanbul'da buldukları sırada hastalıklar ve etkileri hakkında önemli eserler hazırlamıştır. Bu yabancı hekimler

Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C:V, 1986, s. 1325-1326.

⁴ Sarıyıldız, a.g.m., s. 334 vd.; Nuran Yıldırım, *A History of Healthcare in İstanbul*, Düzey Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 23; Akyıldız, a.g.e., s. 269-270.

⁵ Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, TTK Yayınları, Ankara: 1996, s. 9; Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *OTAM*, S: 15, 2004, s. 189.

⁶ Şehsuvaroğlu, *Tarihi Kolera Salgınları*, s. 297; Sarıyıldız, a.g.m., s. 355-357.

⁷ A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Notlar", C: II, *Tanzimat*, MEB Yayınevi, İstanbul 1999, s. 949 ve Akyıldız, a.g.e., s. 272.

⁸ Şehsuvaroğlu, *Tarihi Kolera Salgınları*, s. 297.

⁹ Daniel Panzac, "Vingt ans au service de la médecine turque: le Dr Fauvel à İstanbul (1847-1867)", *Santé, médecine et société dans le monde arabe*, dir. E. Longuenesse, Harmattan, Paris 1995, s.167; Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 223-224.

¹⁰ Bu konuda özellikle bkz. Gülden Sarıyıldız, "Osmanlı Sıhhiye Rüsüm Tarifesi ve Muhtelit Sıhhiye Rüsüm Tarifesi Komisyonları: Kapitülasyona Giden Bir Süreç", *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel-Siyasi Yansımalar Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına*, Derin Yayınları, İstanbul 2015, s. 271-318.

Gazette médicale de Constantinople gibi dönemin tıp gazetelerinde önemli yazılar yazdıkları gibi resmi yazışmaları veya daha sonra kaleme aldıkları incelemeleri ile Osmanlı ülkesinde halk sağlığı konusunda önemli bilgiler vermiş oldular. Bu çalışma da Fransız arşiv belgelerinden hareketle, Fransız Epidemiyolog Antoine Sulpice Fauvel'in Karadeniz karantinaları hakkında yapmış olduğu tespitlere dayanmaktadır. Fauvel 1847-1867 yılları arasında Meclis-i Tahaffuz'un Fransa delegesi olarak görev yapmıştır. Fauvel bu çalışmaya konu olan raporunu 1849'da sınırlar içindeki karantinaları teftiş etmekle görevli olan Osmanlı hizmetindeki Avusturyalı Sağlık Komisyonu üyeleri ile Karadeniz'deki karantinaların teftişi için çıktığı yedi günlük bir seyahatin sonucunda hazırlamıştır.¹¹ Fauvel Samsun, Trabzon, Batum ve Sinop karantinalarını ziyaret ederek bazı tespitler yapmış ve İstanbul'a dönüşünden sonra teftişe dair izlenimlerini 24 sayfalık bir rapor halinde Fransız Elçiliğine göndermiştir.¹²

Çalışmanın temel kaynağı Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin (Archives du Ministère des Affaires étrangères) Nantes Diplomatik Arşiv Merkezi'ndeki (Centre des Archives diplomatiques de Nantes) (Constantinople (Ambassade) İstanbul Fransız Elçilik arşivinde yer alan Série E tasnifinde yer alan tematik dosyalardan 464 numaralı «Question Sanitaires» isimli dosyada yer alan belgelerdir. Bu dosya Fransa'nın Meclis-i Tahaffuz'daki delegeleri ile Fransız Elçiliği arasında yapılan ve genellikle meclisin yapısı, karantinaların işleyişi ve karantina tarifeleri gibi yazışmaları içermektedir.¹³ Bu kaynaklardan hareketle Meclis-i Tahaffuz'da Fransa delegesi olarak Şubat 1848'den itibaren görev yapan Fauvel'nin raporlarına dayanan çalışmada öncelikle Fauvel'nin hayatına ve İstanbul'daki ilk faaliyetlerine dair kısaca bilgi verdikten sonra Karadeniz karantinalarına dair tespitleri değerlendirilecektir.

1. Antoine Sulpice Fauvel ve Faaliyetleri

Antoine Sulpice Fauvel 1813'te Paris'te doğdu. 1835 yılında tıp alanındaki eğitimini tamamladıktan sonra 1836-1840 yılları arasında stajyer hekim olarak çalıştı. Çok üstün bir hizmet göstermiş olduğundan gümüş madalya ile ödüllendirildi. 1840 yılında “*recherche sur la bronchite capillaire purulente et pseudo-membraneuse*” yani kapiller bronşit konulu tezi ile doktor unvanını aldı. Bir süre

¹¹ Antoine Sulpice Fauvel'in İstanbul'da Meclis-i Tahaffuz'un Fransa delegesi olarak bulunduğu 1847-1867 yılları arasındaki faaliyetleri hakkında Fransız arşiv belgelerine dayalı çalışma için bkz. Özgür Yılmaz, “Fransız Epidemiyolog Antoine Sulpice Fauvel'in Osmanlı Devleti'ndeki Çalışmaları (1847-1867),” *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu 08-10 Mayıs 2014, Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, s. 190-206.

¹² Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, APD, Constantinople, (Ambassade) Série E, Tome 464, Question Sanitaires, İstanbul, 16 Ağustos, 1849.[Bundan sonra, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464]

¹³ Nantes Diplomatik Arşivi için bkz. Özgür Yılmaz, “Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Pek Az Bilinen Bir Arşiv: Nantes Diplomatik Arşivi-Fransa,” *Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rolü*, Haz. Duygu Türker Çelik- Aslı Akdoğanbulut İnsan, ATAM, Ankara 2017, s. 109-149.

Paris'teki hastanelerde çalıştı ve bu sırada akciğer hastalıkları üzerinde çalışmalar yaptı. Daha sonra Paris'in en eski hastanesi olan *l'Hôtel-Dieu*'ya başhekim olarak tayin edildi. Burada humma epidemiyolojisi üzerinde çalışmalar yaptı. 1845'te hastaneler merkezî bürosu doktorluğuna yükseldi. 18 ay boyunca *Pitié-Salpêtrière Hastanesi*'nin revir kısmında çalıştı.¹⁴ Mesleğindeki üstün başarı ve tecrübesinin neticesinde İstanbul'da tesis edilen Halk Sağlığı Enstitüsü'nde çalışmak üzere İstanbul'a çağrıldı. 1847'de İstanbul'a gelen Fauvel için kolera salgını ile boğuşan Osmanlı Devleti aslında gerçek bir kariyer alanıydı. Bir yıl sonra da Meclis-i Tahaffuz'un (*Conseil supérieur de santé de l'Empire Ottoman/ Imperial Council of the Ottoman Empire*) Fransa delegesi oldu.¹⁵

Fauvel Şubat 1848'de bir başka Fransız hekim Verrollot'nun¹⁶ yerine Meclis-i Tahaffuz'da Fransa delegesi olarak görevine başladı. Bu dönemden sonra Fransız Elçiliği ile düzenli yazışmalar yapmaya başladı. Fauvel'nin karşılaştığımız ilk belgeleri, onun Meclis-i Tahaffuz'a sunmuş olduğu bazı teklifler hakkındadır. Takip eden dönemde Fauvel'nin yazışmalarının başlıca konusu ise İstanbul'da etkisini devam ettiren kolera salgını hakkındaydı. Öyle ki kolera 1847'nin Eylül ayında Gürcistan üzerinden Trabzon'a ulaşmış ve burada çok büyük bir yıkım yapmıştı.¹⁷ Fakat daha da kötüsü hastalığın deniz yoluyla, buharlı gemide seyahat eden yolcular ile hızlı bir şekilde üç hafta sonra İstanbul'a ulaşmasıydı. Trabzon'dan Ekim 1847'de İstanbul'a ulaşan kolera şehirde beş binden fazla kişinin ölümüne neden oldu.¹⁸ Böylesi bir atmosferde Meclis-i Tahaffuz'da çalışmalarına başlayan Fauvel'nin de ilk ilgilendiği konular hastalığın şehirdeki etkileri hakkındaydı. Fauvel elçiliğe gönderdiği raporlarda halk sağlığı konusundaki gelişmeleri bildirmekteydi. 18 Mart 1847 tarihli mektubunda Pera ve Galata gibi daha çok gayrimüslim nüfusun yaşadığı bölgelerde hastalığın etkilerini bildiriyor, özellikle de paskalya döneminde hastalığın gayrimüslim halk içinde daha fazla kıyım yaptığını belirtiyordu. Buna karşın Müslümanlar arasında hastalığın çok fazla etkili olmadığını vurgulamaktaydı. Aynı raporda Fauvel hastalığın zaman zaman kaybolma belirtileri gösterdiğini; fakat tekrar ortaya çıktığını da ifade ediyordu.¹⁹

¹⁴ *Candidature à l'Académie de médecine. Titres et travaux scientifiques du Dr. A. Sulpice Fauvel*, Impr. de E. Martinet, Paris 1867, s. 3.

¹⁵ "Sulpice Antoine Fauvel (1813-1884) French epidemiologist," *The Journal of American Medical Association*, C: 214, S: 3, 1970, s. 585-586.

¹⁶ Verrollot 1845'te başlayıp batıya doğru ilerleyen kolera salgını ve özellikle de 1848 İstanbul kolerası hakkında oldukça ayrıntılı bir çalışma hazırlamıştır. Bkz. Marie Pierre Verrollot, *Du Choléra-morbus en 1845, 1846 et 1847, avec une carte indiquant sa marche pendant ces trois années*, Imprimerie du Journal de Constantinople, Constantinople 1849.

¹⁷ Clairambault'dan Baron Bourgueney'ye, AMAE, CADN, APD, Constantinople (Ambassade), Série D, Trébizonde, Tome 5, Trabzon, 4 Ekim 1847; Özgür Yılmaz, "Veiba, Kolera ve Salgınlar: Trabzon'da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)", *Mavi Atlas*, C: V, S: 1, 2017, s. 181-183; Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Libra, İstanbul 2014, s. 103-108.

¹⁸ Özgür Yılmaz, "1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri," *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C: VI, S: 1, 2017, s. 42-47.

¹⁹ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 18 Mart 1848.

Fauvel elçiliğe gönderdiği raporlarda koleranın hangi semtlerde görüldüğü ve buralarda görülen ölüm oranları hakkında ayrıntılı bilgiler vermekteydi. Fauvel'nin raporlarından koleranın 1848'in yazında şehirde artış gösterdiği anlaşılmaktadır. 5 Temmuz 1848 tarihli raporunda 13 Haziran'dan 3 Temmuz'a kadar görülen ölümlerin gün be gün miktarlarını vermektedir. Bu tarihler arasında Müslümanlardan 117, Ermenilerden 112, Rumlardan 99, Yahudilerden 33 ve yabancılardan da 4 kişi olmak üzere şehirde 365 kişi koleranın kurbanı olmuştu.²⁰ Daha sonraki raporlarında da 4-10 Temmuz arasında 276; 11-17 Temmuz arasında 206; 17-23 Temmuz arasında 123; 25 Temmuz ile 2 Ağustos arasında 158 kişinin öldüğünü belirtiyordu. Sadece bu verilerden bile yaklaşık iki ay zarfında koleranın 1.128 kişinin ölümüne sebep olması itibarıyla salgının şehirdeki etkisini anlamak mümkündür.²¹ Başkentteki bu gelişmeleri izlemenin yanında Fauvel koleranın taşradaki ilerlemesi hakkında gelen haberleri de düzenli olarak elçiliğe rapor etmekteydi.

Fauvel; üyesi olduğu Meclis-i Tahaffuz'un yapısı, çalışma sistemi ve üyeleri hakkında da ayrıntılı bilgiler içeren raporlar hazırladı. Bu meclisin Osmanlı sağlık teşkilatındaki Müslüman veya gayrimüslim tüm çalışanların tayini ile ilgilendiğini, hizmeti sırasında kurallara uymayan görevlileri görevden alabilecek ve gerekli uyarıları yapabilecek yetkileri olduğunu belirtmekteydi. Ayrıca meclis, karantina nizamnamelerinin doğru bir şekilde uygulanmasını takip etmekte, şikâyetleri incelemekte, suçluları yargılamakta, ülkenin her bir tarafından sağlık durumu hakkında raporlar da almaktaydı. Meclis, özel karantina sürelerini belirler ve faydalı görülen değişiklikleri uygulamaya koyardı. Gerekirse halk sağlığı konusunda faydalı olduğunu düşündüğü konularda teklifler yapabiliirdi ve ülkenin değişik yerlerindeki görevlilerden gelen ticaretle ilgili çeşitli şikâyetler ile karantina tedbirlerinin uygulanmasından kaynaklanan suiistimalleri de değerlendirirdi.²²

15 Ağustos 1848 tarihli raporunda İstanbul'daki kolera salgını hakkında bilgi vermeye devam eden Fauvel'ye göre Ağustos ayında kolera etkisini arttırmıştı. 25 Temmuz'dan 2 Ağustos'a kadar 158 ölüm vakası olduğunu ve Ramazan'ın başlamasıyla beraber salgının Müslümanlar arasında daha da etkili olmaya başladığını not etmektedir. 3-9 Ağustos arasında 197 ölüm vakasının büyük oranda Müslümanlar arasında gerçekleştiğini özellikle belirtmektedir.²³ Yine Fauvel'nin 24 Eylül 1848 tarihli raporundan salgının Ağustos'un sonlarından itibaren seyrekleştiği anlaşılmaktadır. 10-17 Ağustos arasında 201; 17-24 Ağustos arasında 165; 24-30 Ağustos arasında 70 ve 31 Ağustos ile 4 Eylül arasında 21 ölüm vakasının ortaya çıktığını belirten Fauvel, Eylül ayından sonra ölüm vakalarının ciddi olarak azalmaya başladığını özellikle kaydetmektedir. İstanbul'daki bu düzelmelerin yanında

²⁰ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 5 Temmuz 1848.

²¹ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 2 Ağustos 1848.

²² Emine Melek Atabek, *1851'de Paris'te Toplanan I. Milletlerarası Sağlık Konferansı ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1974, s. 50; Yılmaz, *Fauvel'in Osmanlı Devleti'ndeki Çalışmaları*, s. 194-195.

²³ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 15 Ağustos 1848.

Rumeli ve Anadolu'daki haberleri de aktaran Fauvel buralarda da kolera vakalarının sona yaklaştığını rapor etmekteydi.²⁴

Karantina sistemi Avrupa'nın sağlık koşulları için bir tampon koruma görevi görmekteydi. Kolera salgınının hem İstanbul'da hem de taşrada ortadan kalkmasıyla beraber karantina uygulamalarına da son verildi. Örnek olarak Haziran 1849'da Batum'dan gelen gemilere uygulanan karantinalar lağvedildi.²⁵ Böylece Levant bölgesinden Avrupa'ya serbest geçişler yapılmaya başlandı. Fakat Fauvel karantina sisteminin nasıl işlediğine dair raporlar tanzim etmeye devam etti. Fauvel bu konuda Fransa Ticaret Bakanı'na Osmanlı karantina sisteminin nasıl işlediğine dair bir rapor hazırladı. Burada Fauvel'nin özellikle üzerinde durduğu konu Meclis-i Tahaffuz'un taşradaki sağlık birimlerine tam olarak hâkim olamadığı ve bu birimlerde suiistimallerin olduğuydu. Bu konuda Fauvel meclise bağlı bu sağlık birimlerinin tam düzenli bir şekilde çalışıp çalışmadıklarını, karantinaların gerekliliği, değişikliklere tabi olmasına ihtiyaç olup olmadığı ve buralarda bazı suiistimallerin yaşandığı konusunda bir soruşturmanın olması gerektiğini dile getiriyordu.²⁶

Bu sorulara cevap aramak için Fauvel'nin eline Temmuz 1849'da güzel bir fırsat geçti.²⁷ Osmanlı hizmetinde olup Sınırlar içindeki karantina idarelerini denetlemekle görevli Avusturya Sağlık Komisyonu bu çerçevede Tuna, Mısır ve Suriye'deki misyonunu tamamlamış ve geriye sadece Karadeniz sahillerindeki karantinaların teftiş edilmesi kalmıştı. Osmanlı hizmetindeki Avusturya heyeti Fauvel'ye bu görevde kendilerine eşlik etmesi teklifini ilettili. Bizzat Fauvel de Elçi Aupick'ye yazdığı mektupta bu seyahatin kendisine karantina idaresinin nasıl çalıştığına dair bilgi verme imkânı sağlayacağını belirterek bu yedi günlük seyahat için izin istedi. Bu konuda Trabzon'daki Fransız konsolosu Cliarambault'ya vermek üzere bir elçilik yazısı da talep etti.²⁸ Fransız elçiliği 3 Temmuz tarihli bir genelgeyle Fauvel'nin ziyareti hakkında Clairambault'yu bilgilendirdi. Clairambault da Fauvel'ye sunulmak üzere Trabzon Karantina İdaresi hakkında bir rapor hazırladı.²⁹ Clairambault'nun 23 Temmuz 1849 tarihli raporunda bu teftişin başlıca amacının Samsun, Trabzon ve Batum'daki karantinaların nasıl kurulduğu ve nasıl idare edildiği konusunda incelemeler yapmaktır.³⁰

Fauvel'nin tespitlerine geçmeden önce sahil karantina merkezlerinin işleyişi hakkında bazı bilgiler vermek Fauvel'nin ilerde inceleyecek olduğumuz tespitleri açısından önemli ve faydalı olacaktır. Sahil karantinaları ile ilgili olarak; Meclis-i Tahaffuz'da, Dr. Leval'in verdiği bilgilere göre her sahil merkezinin başında bir Müslüman müdür ve Avrupalı bir hekim bulunuyordu. Bunların sorumluluğunda ise

²⁴ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 24 Eylül 1848.

²⁵ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 24 Haziran 1849.

²⁶ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 20 Haziran 1849.

²⁷ Panzac, "*Vingt ans au service de la médecine turque*", 168; Daniel Panzac, "Politique sanitaire et fixation des frontières L'exemple ottoman (XVIIIe-XIXe siècles)", *Turcica*, C: 31, 1999, s. 87-108.

²⁸ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, Pera, 19 Temmuz 1849.

²⁹ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 10 Temmuz 1849.

³⁰ Clairambault'dan Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 23 Temmuz 1849.

sayıları yerine göre değişen memurlar bulunuyordu. Karantina müdürü merkezde alınan kararları yerel makamlara iletir ve bu kararların uygulanması için halkın desteğini arar. Kararları alırken karantinadaki hekimin onayına başvurmak zorundadır. Doğrudan Meclis-i Tahaffuz'a bağlı olan müdür ve hekim haftalık raporlar ile halk sağlığı konusunda merkezi bilgilendirirdi. Ayda bir karantina merkezinde bulunan konsoloslara halk sağlığı konusunda bilgi verir. Ayrıca giden gemilere pratika, yolculara ise tezkere vererek mahallin sıhhi açıdan temiz olduğunu onaylardı. Bunun yanında gerekli sıhhi tedbirleri alarak haftalık ölüm oranlarının sebeplerini açıklardı. Bu görevlilerin yanında karantinelerde bir gardiyan görevlendirilirdi. Bu görevliler ile bir kordon tesis ederek kara ve deniz yolu ile gelen yolcu ve malları kontrol ederlerdi. Mahalli idare ile işbirliği içinde çalışması istenen bu birimler sıra dışı ölüm vakalarını merkeze bildirmek zorundaydı.³¹

2. Fauvel'nin Karadeniz Karantinaları Hakkındaki Gözlemleri

20 Temmuz 1849 tarihinde Viyana Genel Hastanesi Baş Cerrahı Sigmund, Topçu Birliği Yüksek Doktoru Breuning, Viyana Üniversitesi Hijyen Profesörü Dlauhy, Meclisi Tahaffuz'un Avusturya delegesi Vecbecker ve Fauvel'den oluşan heyet İstanbul'dan hareket ederek Sinop, Samsun, Trabzon ve Batum'daki karantina merkezlerinde incelemeler yapmak üzere yola çıktı. Heyet incelemeleri yaptıktan sonra 28 Temmuz'da İstanbul'a döndü. Bu incelemeler ve yolculuk hakkında Fauvel 24 sayfalık detaylı raporu 16 Ağustos 1849'da elçiliğine teslim etti. Fauvel bu seyahate ilişkin gözlemlerinde sırasıyla ziyaret ettiği Samsun, Trabzon, Batum ve Sinop karantinalarının yerleşimi, karantina binalarının durumu, çalışan personel, karantinaların kara ve deniz yoluyla gelenlere karşı uygunluğu, karantina düzeninin uygulanabilirliği konusunda ayrıntılı bilgiler vermektedir. Burada Fauvel'nin raporu doğrultusunda Karadeniz karantinaları hakkında ayrıntılı değerlendirme yapılacaktır.³²

a. Samsun Karantinasının Durumu ve İşleyişi

Fauvel 22 Temmuz 1849 sabahı Samsun'a ulaştıklarını, aslında bir önceki gün akşam Sinop'a ulaşmaları üzerine Sinop ziyaretini dönüş yolculuğuna ertelediklerini belirtmektedir. Fauvel Samsun'da karantinanın durumunun çok kötü olduğunu ve karantina olarak hizmet eden binaların harabe halinde olduğunu not etmektedir. Karantina binasını detaylı bir şekilde tasvir eden raporuna göre; karantina binasındaki odaların büyük bir kısmının ne kapısı ne de pencereleri vardı ve duvarları günden güne yıkılmaktaydı. Çatılarından gökyüzü görülmekteydi. Fauvel, karantina binalarının ahşap kalasları kışın yakacak olarak sökülmiş olduğundan

³¹ Atabek, *a.g.e.*, s. 50-51; Deniz karantinalarının işleyişi hakkında ayrıca bkz. İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Döneminde Uygulanan Deniz Karantinasına İlişkin Bazı Bilgiler", *Âb-ı Hayât'ı Aramak: Gönül Tekin'e Armağan*, Haz. Ozan Kolbaş, Orçun Üçer, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 737-761.

³² Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849; bu tefiş raporunun özeti için ayrıca bkz. Antoine Fauvel, "Inspection des établissements quarantinaires du littoral asiatique de la Mer Noire", *Recueil det travaux du Comité d'hygiène publique en France*, Tome II, Paris 1882, s. 19-20.

merteklerin üzerinde yürümek zorunda kalındığını ve karantina binasının birinci katına çıkmayı sağlayan merdivenin pek çok yerde basamaktan yoksun bir durumda olduğunu, özetle karantina binasını kullanılamaz bir halde bulduklarını kaydetmektedir. Buna rağmen Fauvel, karantina altında tutulan altı kişinin bulunduğunu da raporunda belirtmektedir. Diğer yandan karantina alanının tam ortasında sürekli akan bir çeşme bulunduğunu ve dışarıya taşıyacak bir ark olmadığı için suyun toprağa akmakta olduğunu; bu durumun Samsun gibi sıtmanın eksik olmadığı bir şehirde bataklık ortaya çıkmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Fauvel karantina binasının duvarlarının kısmen çökmüş bir halde olduğunu ve özel mülk evlere bitişik olduğu için karantinanın etkili bir denetim yapmasının imkânsız hale geldiğini ve karantinadaki hastalıkların kolaylıkla bu evlere sirayet edebildiğini de belirtmektedir.³³

Fauvel Samsun karantinasında bir Türk müdür, bir İtalyan hekim, iki kâtip ve yedi hastabakıcı bulunduğunu belirtirken karantinanın problemlerinin burada görevli olanlar için de geçerli olduğunu belirtmektedir. Zira Fauvel, karantina çalışanlarının sorumluluklarını yerine getirmekten kaçınmakta olduklarını not ederken bu çalışanların merkezî idareden karantinadaki tamirlerin yapılması için gerekli olan maddi desteği alamamakta olduğunu da kaydetmektedir. Bunun yanında, karantina idaresinin hizmetinde limana gelen gemilere ulaşmak ve onlara pratika belgesi vermek için kullanılabilir bir barka (kayık) bile bulunmadığını, bu duruma gösterilebilecek olan tek gerekçenin her yıl karantina altına alınan kişilerin sayısının çok sınırlı olması olduğunu rapor etmektedir. Öte yandan Fauvel, Samsun şehrinin mükemmel konumuna karşın karantinanın sergilediği manzaraya benzeyen bir durumda olduğunu, oldukça verimli olan bölgede yer alan şehrin iç kısımlar ile bağlantı yollarının olmaması ve şehirde fayda sağlayacak bazı çalışmaların eksikliği nedeniyle sefalet içinde bulunduğunu kaydetmektedir. Zira bu çalışmalar ile tüm nüfusu etkileyen sıtmaya karşı bir tedbir alınabilirdi.³⁴

b. Trabzon Karantinasının Durumu ve İşleyişi

Fauvel'in raporundan, Samsun'dan 22 Temmuz gecesi yola çıkarak ertesi günün sabahı Trabzon'a ulaştıkları anlaşılmaktadır. Fauvel Trabzon'a varır varmaz İstanbul'daki Fransız büyükelçisi olan General Aupick'in Trabzon'daki Fransız konsolosu Clairambault'ya gönderdiği mektubu bizzat konsolosa teslim etti. Fauvel, Clairambault tarafından çok iyi bir şekilde karşılandığını ve görüş-me esnasında daha evvel yazılı olarak sunmuş olduğu bilgileri detaylı şekilde kendisine aktardığını da kaydetmektedir. Trabzon karantinasının şehrin sahip olduğu ticari önemden dolayı oldukça mühim bir konumda olduğunu belirtip buraya Erzurum ve İran'dan gelenlerin karantina altına alındıklarını ve karantina süresinin yolcular için 10, eşyalar için 15 gün olduğunu not düşmektedir.³⁵

³³ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

³⁴ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

³⁵ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

Fauvel Trabzon'daki karantinanın fiziki konumu, karantina binası ve işleyişi hakkında da çok teferruatlı bilgiler vermektedir.³⁶ Bu bilgilerin bir kısmı mevcut araştırmalarla belli oranda örtüşürken Fauvel bazı bilgileri ise kendince yorumlamaktadır. Fauvel karantınayı tarif ederken; denize doğru uzanan bir çıkıntı (Güzelhisar) üzerinde yer aldığını, kara tarafından karantina binasının şehir ile birleşik bir halde olduğunu ve karantinanın şehirden sadece bir duvar vasıtası ile ayrı olduğunu not etmektedir. Ona göre denizden gelenler açısından bu konum avantajlı olmalıdır; ne var ki durum böyle değildir, zira deniz yolu ile Trabzon'a gelenlerin herhangi bir karantina uygulamasına tabi olmadıklarını kaydetmektedir. Bu mevcut durumda Trabzon karantinasının özellikle karayolu ile gelen yolcu ve eşyalara hizmet eder durumda olduğunu ve bu bağlamda karantina binasının konum olarak iyi bir yerde tesis edildiğini belirtmektedir. Zira buraya gelmek için (yolcu, yük hayvanı ve ticari eşya) şehrin büyük bir kısmını kalabalık caddeler vasıtası ile geçmek zorunda olduklarını, bundan dolayı hastalıkların yayılmasının mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Fauvel; karantinanın bu durumunun bile veba salgınlarının olduğu dönemlerde kurumu işlevsiz bir hale getirmek için yeterli olduğunu rapor etmektedir.³⁷

Fauvel, yapısı itibarı ile karantinanın geniş ve uygun bir konumda olduğunu, ancak karantinaya alınacak yolcular için tahsis edilen ve burada yer alan eski yapı içine yerleştirilen barınakların her bakımdan çok kötü bir durumda olduklarını not etmektedir. Fauvel, ayrıcalıklı yolcular için tahsis edilen binanın da çok iyi koşullarda olmadığını, bu kısmın odalarının da harabe halinde olduğunu kaydetmektedir. Bu odaların zeminden ve deniz seviyesinden yüksek bir noktada olmalarına rağmen helaların iyi bir şekilde yapılmamış olmasından dolayı ortaya çıkan kötü koku nedeniyle enfeksiyonlara açık bir halde olduğunu, karantinada kalmak zorunda olanların açık havada ikamet etmeyi tercih ettiklerini belirtmektedir. Fauvel yolcular için tahsis edilen odalar ve yük hayvanları için yapılan ahırlardan bağımsız olarak karantina binasının büyük hangara da sahip olduğunu, bu hangarların enfeksiyonlu olabilecek ticaret eşyası için yapılmış olduğunu özellikle yazmaktadır. Ona göre karantinanın bu durumu idare açısından da pek çok ihmalin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Fauvel karantina binasının çok daha faydalı bir hale getirilebilmesinin mümkün olduğunu belirtmektedir.³⁸

Fauvel karantina altına alınan yolcular ve yolculardan alınan vergilerden de detaylı bir şekilde bahsetmektedir. Raporunda Trabzon'da bir yılda karantina altına alınan yolcuların sayısının yaklaşık olarak 6.000 olduğunu tahmin ederek bu rakam içinde yer alan üçte birlik bir kısmın karantina vergisinden muaf olduğunu kaydetmektedir. Bunların da aynı şekilde diğer yolcular gibi hükümetin vermiş olduğu

³⁶ Trabzon karantinası için bkz. Yılmaz, *Trabzon'da Halk Sağlığı*, s. 189-191; İsmail Yaşayanlar, *Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1879-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2015, s. 142; Esat Aktaş, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015, s. 26-32.

³⁷ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

³⁸ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

peksimeti de almakta olduğunu ve bu oranın dışında kalanların kişi başına 25 kuruş vergi vermek zorunda olduğunu belirtmektedir. Fauvel bu verginin 100 bin kuruşluk bir gelir getirdiğini ve karantinada 30 bin koli ticaret eşyasının gümrük vergisine tabi olduğunu söylemektedir. Raporda her bir kolinin 100 paralık bir vergiye tabi olduğunu, bunun da yılda 75 bin kuruş gelir anlamına geldiğini; ayrıca buna her bir yük hayvanı başına konulan 2 kuruşluk vergiyi de ilave etmek gerektiğini not etmektedir. Fauvel bu rakamlardan karantinanın toplam gelirinin 180 bin kuruşun üzerinde olduğunu, bu rakamdan karantinada çalışan personelin maaşı olarak ödenen 78.600 kuruşu çıkarmak gerektiğini belirtmektedir. Ona göre karantina yıllık 100 bin kuruş net gelir getirmektedir. Bu hesaba karantinanın ihtiyaçları olan işlerin yapımı için gerekli meblağı da katmak gerektiğini, ancak bunun şimdiye kadar yapılmamış olduğunu da not etmektedir.³⁹

Fauvel'nin verdiği bilgilerin bir kısmı dönemin en önemli seyyahlarından biri olan John Murray'ın verdiği bilgilerle çalışmaktadır. Murray'ın 1840, 1845 ve 1854'te revize ederek yazdığı eserlerde, seyyahların Karadeniz güzergâhı hakkında verdiği bilgilerde Trabzon karantinası ile Batum'un sağlıklı çevre ortamı ele alınmaktadır.⁴⁰ Murray Trabzon'daki karantina binası hakkında da kısa bilgi vermektedir. Trabzon Eyaleti dışından gelip Trabzon'dan İstanbul'a gidecek olan seyyahların 8 güne kadar karantinada kalacaklarını kaydetmektedir. Seyyahların 1 ila 8 gün arasında karantinada tutulduklarını ve karantina binasının geniş bir konakta kurulu olup orada küçük odaların inşa edildiğini not etmektedir. Odaların bazılarının tahta döşemeli olup az sayıda mobilyası olduğunu ve bunların yeterince konforlu olduğunu kaydetmektedir. Bunların Avrupalı seyyahlar ve Türk görevliler için ayrıldığını, yemek işletmesinin ise Cenevizli Antonia adlı birisi tarafından sağlandığını yazmaktadır. Seyahat rehberine pencerelerinin limana ve Rize tarafına baktığını ve karantina süresince 200 kuruş masrafın olduğunu yazan Murray bunun ücretinin, oda kirası ve hizmet işlerini gören gardiyana ödendiğini belirtmektedir.⁴¹

Fauvel Trabzon karantinasında yolcular için yapılan uygulamalar ve tedbirler hakkında çok detaylı bilgiler vermektedir. Raporda iç kısımlardan Trabzon'a gelen her bir yolcunun geldiği yerden alınmış olması gereken bir "Sağlık Evrakı" taşımak zorunda olduğunu, bu sağlık belgesini veremeyen ve bu şekilde karantinanın olmadığı yerden geldiğini gösteremeyen herkesin 10 günlük bir karantinaya tabi olduklarını belirtmektedir. Bunun yanında şehrin dışında sağlık denetimi yapan

³⁹ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁴⁰ John Murray'ın bu alanda yazdığı eser 3 kez basılmıştır. 1. ve 2. baskılar benzerdir. John Murray, *A Hand-book for Travellers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor, and Constantinople*, John Murray, London 1840, İkinci baskı ise 1845 yılında yapıldı. Murray eseri genişleterek ve güncelleyerek 3. baskısını yazmıştır. John Murray, *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia, With New Travelling Maps, And Plans*, John Murray, London 1854.

⁴¹ Murray, *A Handbook for Travellers in Turkey*, s. 201 ve Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "John Murray'ın Seyahat Rehberlerine Göre Trabzon'u İç Kısımlara Bağlayan Seyahat Güzergâhları", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Ed. M. Çağatay Özdemir ve Y. Emre Tekinsoy, Türk Yurdu, Ankara 2016, s. 149-173.

bekçiler bulunduğunu, bu bekçilerin şehre ulaşan başlıca yollara yerleştirildiklerini ve bunların durdurdukları yolculara sağlık belgeleri sormak zorunda olduklarını kaydetmektedir. Aynı şekilde, Erzurum tarafından gelip de sağlık evrakları olmayanları karantinaya götürmekle sorumlu bulduklarını, ancak başka yerlerden gelen yolcuların birbirleri ile olan münasebetlerini engelleyebilecek bir uygulamanın da olmadığını ifade etmektedir. Gelen yolcular genellikle karışık seyahat etmekte ve aynı mekânlarda yığılmaktadırlar. Diğer bir ifade ile şehre gelen yolcular şehir merkezine varıncaya kadar bu şekilde gelmektedirler. Şehre varışlarında bekçiler bunların bir kısmının serbestçe şehre girmelerine müsaade ederken diğerlerini karantina binasına götürmekteydi. Fauvel'ye göre bu ifadeler bile karantina tedbirleri hakkında fikir yürütmek için yeterlidir.⁴²

Fauvel bu durumun sakıncalarına da değinerek çok geniş sahaya hitap eden, büyük bir kısmının bu şekilde hastalık sirayet etmesine açık Trabzon gibi bir şehirde böylesine bir uygulamanın hastalıkların daha hızlı yayılmasına neden olabileceğini kaydetmektedir. Bu konu hakkında Fransız konsolosu Clairambault'nun her zaman sağlık bekçilerinin denetiminden kaçarak şehre yayılan pek çok bireyin olduğunu kendisine bildirdiğini de not etmektedir. Fauvel raporunda “*bunu nerede yapacağını bilen bireyler için bekçilerden kaçmak kolay bir uygulama olsa gerek*” diye belirtmektedir.⁴³ Öte yandan bu bekçilerin denetimlerinin de etkili bir sağlık hizmetini garanti etmediğini, zira Türkiye’de alt birimlerde çalışan görevlilerin rüşvet almalarının oldukça yaygın olduğunu ve bundan dolayı bu görevlilerin hizmetlerinin çok ciddiye alınıp alınmayacağını sorgulamaktadır.⁴⁴ Fauvel mahalli idarenin bu tür yolsuzlukları bertaraf etmek için karantinaya alınanlar için oldukça tuhaf bir yöntem bulduğunu belirtip, bekçilerin şehre gelip de karantinaya girmemiş olanları bulup karantinaya götürmek için şehrin işlek yerlerini denetlediklerini not etmektedir. Genellikle bu işlem sonunda şehre varışlarından çok çok sonra 15 gün karantinaya alınan pek çok kişi ortaya çıkar. Bunun yanında herhangi bir yaptırım olmadığı için bu suiistimalin tekrar edilmekte olduğunu ifade eder, cezaya çarptırılanları ise “*belirli karantina müddeti boyunca karantinada kalanlar ve ücretini ödeyenler*” olarak tarif etmektedir.⁴⁵

Fauvel raporunda ticaret eşyasının karantinaya alınması usulü hakkında da detaylı bilgiler vermektedir. Karantinaya getirilen kolilerin 15 gün boyunca burada tutulduklarını, bunlar için gerekli olan vergi tahsil edildikten sonra koliler temiz kabul edilip serbestçe gönderileceklerine dair izin çıktığını belirtmektedir. Fauvel bu konuyu raporunda şu şekilde aktarmaktadır:⁴⁶

Ticari emtianın temiz kabul olunması için hangi işlemlerden geçmesi gerekir? Cevap olarak hiçbir işlem! Koliler karantinaya nasıl gelmişlerse aynı şekilde buradan çıkarlar. Koliler hiçbir şekilde açılma ve herhangi bir dezenfeksiyon

⁴² Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁴³ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁴⁴ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁴⁵ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁴⁶ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

işlemine tabi tutulmaz. Bu durumda kabul etmemiz gerekir ki karantinaya alınması gereken ticari emtia Trabzon karantinasından aynı şekilde enfeksiyonlu bir halde mi çıkmaktadır? Burada karantina idaresinin bu dezenfeksiyon sırasında eşyalarda ortaya çıkabilecek hasarlara yönelik bir garanti sağlayamayacağı bize dayatılmaktadır. Bu durumda bu karantina ne işe yarar? Karantina gelir elde etmek ve ticareti rahatsız etmeye yarar.

Bu haliyle Fauvel, pek çok ticari emtianın karantinaya getirilmediğini ve bu konuda pek çok suiistimalin olduğunu kaydederken karantina merkezindeki işlemlerin “*sihhi işlemlerden ziyade bir gümrük gibi işletildiği*” kanaatine sahip olduğunu da özellikle not etmektedir.⁴⁷

Fauvel Trabzon’un oldukça temiz ve iyi bir şekilde idare edilen bir şehir olarak görüldüğünü ve bunun Türkiye’de nadiren görülen bir durum olduğunu da belirtmektedir. Raporda halk sağlığının, yani hijyenin Trabzon’daki idarecilerin ilgilendiği konulardan biri olup sokakların süpürülmüş halde bulunduğu, bu sokaklarda İstanbul sokaklarında görmeye alışkın olduğumuz süprüntüler ile pis su kuyularının görülmediğini ve şehrin eğimli yapısının caddelerin temizliğine katkı yaptığını not düşmektedir. Raporda şehrin temizliği için gösterilen bu özenin büyük oranda karantinada görevli hekim olan Sassi sayesinde olduğunu belirtirken, onun gibi bir hekimin bu taraflarda nadiren görülen bir itina ve çaba ile işini iyi bir şekilde yapan önemli bir kişi olduğunu tarif etmektedir. Özellikle de kolera salgını döneminde gösterdiği çaba nedeniyle tüm konsoloslar bu hekimden övgü ile bahsetmektedir.⁴⁸ Fauvel, bu katkısına rağmen Sassi’nin geçici görevle burada çalışmakta olduğunu, kişisel bir kin nedeniyle her an bir oç alma tehdidiyle karşı karşıya kalabileceğini, bundan dolayı onunla olan sohbetlerinde merkezî idare nezdinde onun görevine devam etmesi ve hak ettiği muameleyi görmesi için lehinde girişimlerde bulunacağını da belirtmektedir.⁴⁹

Raporda “*aynı övgüleri karantina idaresinin müdürü için de duymak ve bundan burada bahsetmek isterdik; ancak ağız birliği etmişçesine onun hakkında duyduğumuz tek şey şikâyetler olmuştur*” diye karantina müdürünün durumunu ortaya koymaktadır.⁵⁰ Fauvel, Trabzon’da salgın hastalıkların çıkmasının nedenlerini de ortaya koymaktadır. Denize doğru eğimli yapısının ortaya çıkardığı uygun koşullara rağmen Trabzon’un sıklıkla vebanın yıkıcı etkilerine maruz kaldığını, 1847’de koleranın oldukça ölümcül bir şekilde şehirde ortaya çıktığını ve havanın sıcak olduğu dönemlerde genellikle zaman zaman sıtmanın da Trabzon’da çokça görülen hastalıklardan biri olduğunu belirtmektedir. Bu hastalığı, şehrin doğusunda yer alan bir ırmağın (Değirmendere) denize döküldüğü yerde oluşturduğu bataklık-

⁴⁷ Fauvel’den Aupick’ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁴⁸ Fauvel’den Aupick’ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849. Burada 1847 kolera salgınında Trabzon’da 1.500 civarında ölüm olayının olduğunu ve bu dönemde karantina hekimleri olan Sassi ve Borg’un şehrin koleraya karşı mücadelesinin başında yer aldıkları hakkında bkz. Yılmaz, *1847-1848 Kolera Salgını*, s. 40.

⁴⁹ Fauvel’den Aupick’ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁵⁰ Fauvel’den Aupick’ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

lıkların varlığına bağlamakta ve şüphesiz hastalığa neden olan bu durumun kolaylıkla ortadan kaldırılabilceği kanaatini ileri sürmektedir.⁵¹

c. Batum Karantinasının Durumu ve İşleyişi

Fauvel ve beraberindeki heyet 23 Temmuz akşamı saat 10.00'da Trabzon'dan yola çıkarak 24 Temmuz'un sabahı, saat 6.00'da Batum'a vardı. Raporunda, yakın bir zamanda uygulanan karantinanın kaldırılıp serbest dolaşımın sağlandığı Batum'un teftişinin kendileri için oldukça ilginç olduğunu belirtmektedir. Raporunda; buradaki incelemede yakın zamanda oluşturulan Batum karantinasının nasıl idare edildiği ve bu yerin nasıl bir önem ihtiva ettiği ve nihayetinde de Batum'un, imparatorluğun diğer bölgeleri ile serbest bir biçimde, karantina uygulanmadan ticaret yapmasının hangi avantajları ortaya koyacağı üzerinde duracağını not ederek konuya girmektedir.⁵²

Fauvel öncelikle Batum'un "*bir şehre benzemediğini*" belirtmektedir; zira ona göre şehir olarak nitelendirilemeyecek olan bu yerde sadece sahilde kıyıya kadar inen ormanların içinde dağınık şekilde yerleşen kulübeler görülmektedir. Ahşaptan yapılan bu evler genellikle tek katlıydı. Kasabada elli kadar dükkân vardı ve bunlar da karşılıklı olarak yerleşince ortaya tek bir sokak çıkmaktaydı. Batum'un pazarı olan bu sokağın civar yerlerde yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşıladıklarını belirten Fauvel, evlerin sayısına göre Batum'un nüfusunun birkaç yüz olduğunu tahmin etmektedir. Öte yandan, genellikle yılın belirli dönemlerinde Batum'un nüfusu birkaç bine çıkmaktadır. Bu zamanlarda ise Batum ticari olarak bir buluşma noktası özelliği kazanırdı. Yazları evlerin pek çoğunun terk edildiğini; zira havaların sıcak olduğu dönemlerde şehirde ikamet etmeyi imkânsız hale getiren sıtma nedeniyle halkın büyük bir kısmının Batum'dan çıkarak iç kısımlara ya da sahilin diğer bölgelerine doğru çekildiğini belirtmektedir. Batum'da nüfusun sadece bir kısmını gördüklerinden dolayı Batum halkı hakkında bir yargıya varmanın mümkün olmadığını; gördükleri herkesin silahlı bir biçimde gezdiklerini not etmektedir.⁵³

Murray'ın Batum hakkındaki verdiği bilgiler Fauvel'in gözlemleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Murray, Batum limanının kış mevsiminde yegâne güvenli sahil limanı ve çok sayıda gemiyi alabilecek kapasitede korunaklı bir yer olduğunu kaydetmektedir. Bu limanı her zaman İran, Gürcistan ve Ermenistan ile iç bölgelerin ulaşımını sağlayan bir nokta olarak tasvir eder. Murray, Trabzon ile 60 saat deniz mesafesinde olan Batum'un Temmuz ile Ekim ayları arasında çok sağlıklı bir yer olduğunu belirtmektedir. Pazarı körfezin batı kısmında, denize yakın bir yerde olup, bütün binaların ahşaptan mebnî ve yaklaşık 60 tane mağaza, çok sayıda kahvehane, han ve bir caminin bulunduğunu belirtmektedir. Pazarın arka tarafında ise birkaç tane küçük bahçeli evin bulunduğunu, körfezin doğu tarafının sağlık

⁵¹ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁵² Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁵³ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

açısından daha iyi olduğunu ve batı tarafında bataklıkların kurutulmasıyla daha sağlıklı bir ortamın ortaya çıkacağını belirtmektedir.⁵⁴

Fauvel, silahlı Batum sakinlerinin bu halleri ile “*namuslu, dürüst insanlardan ziyade haydutları andırdığını*” ve onların bu görüntüsünün aslında gerçek ile de örtüştüğünü belirtir. Fauvel halk arasında sürekli bir çatışmanın olduğunu ve bundan dolayı yabancı birinin tek başına kasaba merkezinden uzaklaşmasının tehlikeli olduğunu ifade etmektedir. Fauvel Batum’da karantina hekimi olan Dr. Servi tarafından karşılandıklarını, Dr. Servi’nin genç birisi olup iki ay önce Batum’a geldiğini belirtmektedir. Batum’da daha önce pek çok ölüm hadisesine tanık olan Servi’nin bundan dolayı buradaki halkın kendi arasındaki meselelere karışmamayı tercih ettiğini ve teftiş heyetinin Batum’a ulaşmasından bir gün önce doktorun eşyalarının bile çalındığını belirtmektedir.⁵⁵

Batum karantinasının idaresi hakkında bilgi verirken, bu şartlar altında karantina idaresinin nasıl çalışabileceğini tahmin ettiğini ve şimdiye kadar sahilde yer alan ve diğer binalardan ayrı olmayan bir evin karantina binası olarak hizmet vermekte olduğunu da not etmektedir. Karantina uygulamasının şimdiye kadar sadece bu hekimin buraya gelişinin ilk günlerinde bir defa uygulandığını ve havaların iyi olduğu dönemlerde karantina uygulamasına gidilmediğini de kaydetmektedir. Batum karantina müdürü olarak tayin edilen şahıs bu görevi kabul etmediğinden dolayı karantinada sadece Dr. Servi beraberindeki altı hastabakıcıyla birlikte işleri yürütmeye çalışmaktadır. Bundan dolayı Fauvel hemen hemen hiçbir gücü olmayan yerel idareden hiçbir şey beklenilmemesini dile getirerek Batum karantinasını “*bu karantinanın da Trabzon karantinası gibi idare ediliyorsa tamamen aldattıcı bir kurum*” olarak ifade etmektedir. Bununla birlikte Karantina Meclisinin burada bir karantina idaresi tesis ederek sadece Batum’da karantina uygulamasının kaldırılmasına karar verdiğini ve bu kararın doğru olduğunu düşündüğünü de belirtmektedir.⁵⁶ Zira bu karar sadece karantinanın mevcut koşullarından değil aynı zamanda iç kısımlarda veba vakalarının olmamasından dolayı doğru bir karar olduğunu savunmaktadır. Batum karantinasının görev alanının iki nokta arasındaki mesafede bulunduğunu; bunlardan birisinin iki saat mesafedeki Rus sınırında yer alan Çürüksu, diğerinin de Hopa olduğunu rapor etmektedir.⁵⁷

Fauvel Batum’u ticari bakımdan önemli bir transit merkez olarak görmektedir. Raporunda Batum çarşısından bağımsız olarak burada iç kısımlardan gelen hububatın ve tüm sahil boyunca bolca bulunan kerestenin ticareti yapılmakta olduğunu; ancak güvenliğin ve yeterli ulaşım imkânlarının olmaması nedeniyle bu

⁵⁴ Murray, *A Handbook for Travellers in Turkey*, 202.

⁵⁵ Fauvel’den Aupick’ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁵⁶ Batum’da uygulanan karantina en çok bu tarafa seferler düzenleyen buharlı gemilerin iş hacmini engelliyordu. Bkz. Abdullah Bay, “Limani Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)”, *Türkiyat Mecmuası*, C: 26, S: 1, 2016, s. 69; Özgür Yılmaz, “XIX. Yüzyıl Trabzon’unda Buharlı Gemi Taşımacılığı ve Deniz Ticareti”, IV. *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu, Doğu Karadeniz Bildiriler Kitabı*, Haz. E. Başar ve Diğ., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 293.

⁵⁷ Fauvel’den Aupick’ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

ticaretin çok kayda değer bir miktarda olmadığını belirtmektedir. Özellikle bu tarafların halkının başlıca meşgalesinin Rus eyaletleri ile yapılan kaçak ticaret olduğunu kaydetmektedir. İngiltere'nin Batum'da bir konsolosluğa sahip olduğunu, ancak buradaki konsolosun yazın kasabayı terk etmek zorunda bırakıldığını, resmî karakterinin onu yerli halkın saldırılarından kurtaramadığını ve bu sene Batum'dan ayrılmasından evvel hizmetçisinin öldürüldüğünü ve kendisinin de ciddi bir şekilde tehdit edilmiş olduğunu belirtmektedir.⁵⁸

Mevcut koşullar altında Batum'un orta değerinde bir yer görünümünde olduğunu belirten Fauvel burasını; halkı barbar ve toprakları yılın belirli dönemlerinde ıssız kalsa da konum olarak mükemmel bir yer olarak tarif etmektedir. Öte yandan Batum'un derin ve emin bir limana sahip bulunduğunu; bu şekilde Sinop'tan Rus sınırına kadar olan yerde gerçek bir liman olan tek yerin Batum olduğunu vurgulamaktadır. Batum limanının, yelkenli gemiler ve kaçakçılar için bir sığınma yeri olarak hizmet vermesinin yanında daha büyük tonajlı gemiler için de uygun olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı Batum'un ehemmiyetinin farkında olan Rusların daha evvel burayı ele geçirmek için girişimler yaptıklarını belirten Fauvel Batum'u aynı zamanda Rus topraklarına ve İran sınırına yakın olması nedeniyle önemli bir yer olarak tarif etmektedir. Raporunda Batum'un bu iki nokta için yapılacak olan ticaret için uygun imkânlar sunduğunu; ancak şimdiye kadar yolların eksikliğinden dolayı şehrin bu konumunun kullanılmadığını da kaydetmektedir.⁵⁹

Fauvel şehrin sıhhi durumuyla ilgili görüşlerini de raporunda detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Batum'un ormanlarla kaplı dağların eteklerinde alçak, nemli ve Çoruh Nehri'nin taşıdığı alüvyonların oluşturduğu bir arazide kurulduğunu; Çoruh nehrinin kasabanın birkaç saat doğusunda denize döküldüğünü ve sahilin geniş bir şekilde uzadıkça yavaş yavaş daralıp ormanlarla kaplı yükseltilerin denize kadar ulaştığını belirtmektedir. Coğrafi yapıdan kaynaklanan, akarsuların akış mesafesinin kısa olmasından dolayı toprağın nemli kaldığını ve nemli/rutubetli havanın sıcak dönemlerde zararlı bitkilerin yetişmesine de neden olduğunu kaydetmektedir. Sağlığa zararlı olan toprak düzensiz bir şekilde sahil boyunca uzanmaktadır. Bu arazi yaklaşık olarak iki bin metrelik mesafe ortaya çıkarmaktadır. Bu olumsuzluklara neden olan suların akışını kolaylaştırıp ortaya çıkan sağlıklı koşulları ortadan kaldıracak tedbirler alınmasının bu uygunsuzlukları bertaraf etmek için yeterli olacağı kanaatini de belirtmektedir.⁶⁰

Fauvel Osmanlı Devleti'nin bölgeye yapacağı yatırımlar hakkında bazı ipuçları vermektedir. Osmanlı hükümetinin burada otoritesini tesis etmek için bir garnizon bulundurma niyetinde olduğunu; buranın sağlık koşullarını düzeltecek çok masraflı ve zor olmayan bazı tedbirler alması ve araba ulaşımına uygun yollar tesis etmesi gerektiğini sıralamaktadır. Raporunda özellikle İran tarafından gelen yolun devamı olarak Kars-Batum arasında proje aşamasında olan bir yolun yapılması halinde Batum'un gerçek bir şehir hüviyeti kazanmasının mümkün olacağını

⁵⁸ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁵⁹ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁶⁰ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

belirtmektedir. Böylece önemli bir ticari faaliyetin merkezi haline de gelebileceğini belirtirken, her halükarda bu durumun karantinanın etkili bir çalışma ortaya koyması için de önemli olduğunu ve bu şekilde karantinanın İran tarafından gelenlere uygulanacağını da vurgulamaktadır. Fauvel uzun zamandan beri Rusya'nın İran ticaretini kendi tarafına çekmeye çalıştığını bunun için İran tarafından gelenlere uygulanan karantina süresini dört güne indirdiğini ve dahası bu transit ticareti kolaylaştırmak için Prens Woronzof'un, Tiflis-Kutais arasında bir yol yapmış olduğunu rapor etmektedir. Ziyareti sırasında bu yolun Batum'a birkaç saat mesafede olan Redutkale'ye kadar uzatılması çalışmalarının devam ettiğini ve Batum'u iç kısımlara bağlayan yol yapılması durumunda Rusların bu faaliyetlerinin boşa çıkacağını belirtip Redutkale limanının Batum gibi emin bir liman olmadığını da kaydetmektedir.⁶¹ Fauvel bazı Türk yetkilerinin duyarsızlığını ve gerekli tedbirleri almadıklarından dolayı ticaret yolunun Rusya tarafındaki limanlara doğru kaydığını, bunda yöneticilerin ihmallerini de işaret etmektedir. Fauvel raporunda bu durumu şöyle ifade etmektedir:⁶²

Şayet bazı Türk yetkililer İran tarafından gelen yolculara Osmanlı sınırında 12 gün; malların ise 15 gün karantinaya alınmamış olsalardı bu ticaret Rus topraklarına kaymazdı. Aynı şekilde sadece Batum ticari önemini kaybetmez ve Trabzon ve İran sınırına yakın olan yerler de bundan mağdur olmazdı. İşte Batum'a yapmış olduğum ziyaretten ve kendi müşahedelerimden elde edebildiğim bilgiler bu şekildedir.

Fauvel; Batum ziyaretindeki gözlemlerini, Avusturya'nın Lloyd buharlı şirketinin şu sıralar seferlerini Batum'a ve hatta Redutkale'ye uzatmak için çalışmakta olduğunu ve Batum Karantina Doktoru Servi'ye de durumuna dair merkezî idare nezdinde gerekli girişimlerde bulunacağına dair söz verdiklerini ifade ederek sonlandırmaktadır.⁶³

d. Sinop Karantinasının Durumu ve İşleyişi

Fauvel dönüş yolunda Trabzon ve Samsun'a uğradıktan sonra daha önce planladıkları gibi teftiş için Sinop'a uğradıklarını belirtmektedir. Ona göre Sinop karantinası, ziyaret edilen karantinalar içinde konum olarak en uygun karantinadır. Karantinanın şehrin dışında, eski surların arasında kurulduğunu ve eğer su kaynakları bakımından takviye edilirse bu karantinanın oldukça iyi duruma getirileceğini belirtmektedir. Karantina için gerekli olan mali kaynağın Sinop yerel idaresi tarafından karşılanmakta olduğunu ve buraya çok fazla yolcu gelmediği için karantinanın hiçbir işe yaramadığını da rapor etmektedir.⁶⁴

Sinop şehrinin mükemmel bir limana sahip olduğunu, şehrin yüksek surlar ile çevrilmiş bir halde bulunduğunu ve buralarda antik dönemden kalan pek çok eser olduğunu da not etmektedir. Bunların ise eskiden Sinop'un Anadolu'nun önemli bir

⁶¹ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁶² Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁶³ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁶⁴ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

limanı olarak mühim bir şehir olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Fauvel'ye göre konum ve iklim olarak iyi bir durumda olsa da şehir ziyareti sırasında harabe halindedir ve sadece 5-6 bin kişilik bir nüfusa sahiptir. Sinop'un çok önemli bir ticaret potansiyeli olmadığını, bunun en önemli nedeni olarak da iç kısımlar ile olan ulaşım imkânlarının yetersizliğini işaret etmektedir. Fauvel şehrin bu gerilemesinin en önemli nedeninin başka bir mahallin, yani İnebolu'nun lehine bir durum ortaya çıkarmakta olduğunu vurgulamaktadır. Bundan dolayı İnebolu hakkında da birkaç cümle söylemektedir. İnebolu'nun Sinop'un batısında küçük bir sahil kasabası olduğunu, buraya deniz tarafından yaklaşmanın tehlikeli olduğunu; İnebolu'da ne bir liman ne de demirleme yeri olmasına rağmen tüccarların burayı Sinop'a tercih ettiklerini, zira bunun nedenini iç kısımlar ile karayolu ulaşımının daha kolay olması olarak belirtmektedir.⁶⁵

e. Fauvel'in Karadeniz Karantinaları Hakkındaki Genel Değerlendirmesi

Fauvel ve beraberindeki heyet 28 Temmuz 1849'da İstanbul'a ulaştı. Fauvel bu teftişe dair izlenimlerini raporunun son kısmında şu hususlara değinerek sonlandırmaktadır. Gözlemleri neticesinde; Samsun'daki karantinanın harap bir halde olduğundan bir karantinanın icra etmesi gereken işleri icra edemez vaziyette olduğunu ve özellikle de Samsun karantinasının kendine ait bir kayığa bile sahip olmadığını tekrar zikretmektedir. Trabzon'daki karantinanın deniz yolu ile gelenler için iyi bir konumda bulunmasına karşın karayolu ile Trabzon'a gelen yolcular için iyi olmadığını kaydetmektedir. Bu durumda, Trabzon karantinası sadece deniz yolu ile gelenler, yani gemiler için bir karantina olmasına rağmen Trabzon karantinasını oluşturan binaların ciddi tamiratlara ihtiyaçları olduğunu not etmektedir. Batum'da ise bir karantina idaresi söz konusu değildir ve bölge karşılaşmış oldukları şartları taşımaya devam etmesi durumunda buradaki karantina idaresi de hiçbir fayda sağlamayacak bir hale gelebilirdi. Fauvel nihayetinde Sinop'un su ihtiyacının karşılanması durumunda karantina mahallinin oldukça iyi olduğunu; mali bir sıkıntısı bulunmadığı için burasının tam manası ile bir karantina olduğunu rapor etmektedir.⁶⁶

Fauvel karantina binalarının iyi bir şekilde tamir edilmeleri ve uygun hale getirilmeleri ile bundan sonra düzenli ve sistemli bir şekilde çalışabileceklerini tahmin etmektedir. Özellikle de Trabzon'da karantinanın nasıl işlediğini hatırlatarak oranın önemli bir liman olarak hizmet verdiğini; ancak Erzurum tarafından gelenlere yönelik bir garanti sağlamayacağını kaydetmektedir. Zira hastalığın olduğu mahallerden gelen yolcular serbest bir şekilde şehrin kapılarına kadar dayanabilmekteydi. Bu durumda alınan tedbirlerin boşa çıktığını, bunu ortadan kaldırmak için de suiistimalleri ve diğer hususları da bertaraf etmekten geçtiğini yinelemektedir. Raporunda vebanın etkin olduğu dönemlerde Erzurum'dan gelenlere yönelik olarak Trabzon'da uygulanan karantinanın tamamen yanıltıcı olduğunu ve vebanın etkisini yitirdiği dönemlerde ise birkaç seneden beri herhangi bir vaka görülme-

⁶⁵ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁶⁶ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

mekle birlikte karantınanın sadece bir vergi kaynağına dönüştüğünü belirtmektedir. Bunun ise dürüst insanlar için bir sıkıntı ve kaçakçılar için de bir pirim kaynağı haline geldiğini belirterek Trabzon'da gördüğü bu durumun tüm sahildeki karantinalar için de geçerli olduğunu kaydetmektedir. Fauvel raporunda bu karantina sisteminin acil bir şekilde kaldırılması gerektiğini; zira mevcut uygulamanın sadece Erzurum'dan gelen şüpheli yolcular için hizmet veren bir kurum niteliği taşıdığını ifade etmektedir.⁶⁷

Fauvel raporunda Babıalı'nın karantinaları yeniden organize etmesi gerektiğini; bunun için de mevcut karantinaların işleyişini belirleyen sistemi tamamen değiştirmesi gerektiğini belirtmektedir. Bunun için ilk olarak mümkün olduğu oranda ülkenin iç kısımlarında sağlık birimlerinin sayısını artırılmasını ve bu sağlık birimlerine de sorumlu olacakları bir alan belirlemek gerektiğini not etmektedir. Aynı şekilde bunlara yönelik olarak özel talimatlar verilmesini, eyaletlere dağılmış bulunan askerî doktorların da halk sağlığına yönelik olarak daha doğru bilgiler veren raporlar sunması gerektiğini beyan etmektedir. Bu konuda; raporda daha aydınlatıcı bilgiler ise veba dönemlerinde, salgın alarmı verilir verilmez, sadece karantina uygulayarak sahil şehirlerini güvence altına almak ve hastalığın sirayet ettiği yerlerde yayılmasının önüne geçecek engelleyici tedbirler almak gerektiğini de not etmektedir. Gerekli olan sağlık tedbirlerinin eksiksiz olarak yerine getirilmesinin gerekliliğini de vurgulamaktadır. Bu şekilde bir çalışma ile vebanın yayılmasının önüne geçildiğinde bunun her zaman başka tedbirler yerine uygulanması gereken yöntem olacağını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, her şeye karşın veba salgını bariyerleri aşıp yayılmaya başlarsa bu zamanda sahil şehirlerinde daha sıkı karantina tedbirleri alarak hastalıkların buradan yayılmasının önüne geçmek gerektiğini de not etmektedir. Fauvel ancak bu durumda dahi bu sahil şehirlerinin hastalığın yayılmasının şüpheli olduğu yerler haline geleceğini, mevcut sistemin getirmiş olduğu yüklerin de ortadan kalkacağını ve bu şekilde hareket ederek, önceliklere göre çok daha etkin bir şekilde halk sağlığının garanti altına alınmış olacağı kanaatine sahiptir.⁶⁸

Düşüncelerini bu şekilde beyan eden Fauvel hayıflanarak karantina idaresinin Türk yetkililerinin bunun tam tersinden yana tavır takınmakta olduklarını ileri sürmektedir. Bunların bakış açısına göre, karantina bir nevi gelir kapısı olarak görülmektedir ve bu düşünceyi temel alan Babıâli'nin iç kısımlarda yer alan karantinaları kaldırmaya yanaşmadığını; zira bu karantinaların gelir getirmekten başka bir fonksiyon icra etmediğini, bunun özellikle Osmanlı-İran sınır hattındaki karantinalar için geçerli olduğunu raporunda zikretmektedir. Bundan dolayı sağlık heyetinin Erzurum karantinasının kaldırılmasına yönelik tekliflerinin iyi bir şekilde karşılanmadığını ve bu karantınanın kaldırılmasının Osmanlı-İran sınırındaki karantinaların yeniden tesis edileceği döneme kadar ertelendiğini tahmin etmektedir.⁶⁹

⁶⁷ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁶⁸ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

⁶⁹ Fauvel'den Aupick'ye, AMAE, CADN, *Question Sanitaires*, Tome 464, İstanbul, 16 Ağustos 1849.

Sonuç

Fauvel'nin yukarıda özetlemeye çalıştığımız teftişinde bazı neticeler elde etmek mümkündür. İlk olarak çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği gibi, Osmanlı sağlık teşkilatından istihdam edilen yabancı hekimlerin halk sağlığı ve buna yönelik tedbirlere dair hazırlamış oldukları ayrıntılı raporlar açısından bakıldığında Fauvel'nin bu teftişine dair raporu da önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle de karantinaların tesis edildiği bu ilk dönemlerde bu birimlerin işleyişi ve etkinlikleri konusunda yerli kaynaklarda bulamadığımız bazı ayrıntıları bu yabancı kaynaklarda bulmak mümkündür. Bu bağlamda Fauvel'nin Karadeniz karantinaları için yapmış olduğu bu tespitlerin de önemli bilgiler ihtiva ettiği göz ardı edilemez.

Fauvel'in raporu sırasıyla Samsun, Trabzon, Batum ve Sinop'taki karantina merkezlerinin durumları, işleyişleri ve karşılaştıkları sorunlar hakkında derli toplu bilgiler vermektedir. Raporu bu karantinaların genel anlamda bina ve doktor bakımından çok yeterli olmadıkları not edilmektedir. Özellikle de karantina binalarının köklü bir şekilde tamiri ve çevre düzenlemelerinin yapılması gerekliliği, yeterli sayıda doktor ve sağlık personellerinin bulunmaması yanında bunların güvenli bir ortamda tutulmaması en önemli eksikliklerdir. Rapor, Osmanlı hükümetinin karantina sistemine önem vermesine karşın taşradaki bazı idarecilerin bu hususta pek duyarlı olmadıklarını ve bazen karantina altına alınması gereken yolcuların ve eşyaların bu merkeze uğramadan geçtiklerini burada özellikle karantina güzergâhında bulunan kolluk güçlerinin ihmallerini de ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan, karantina hizmetleri ve uygulamaları hakkında bilgi veren Fauvel burada bu sistemin köklü bir değişime gitmesi gerektiğini ve kendi kanaatine taşradaki karantinaların bir nevi gümrük gibi gelir getiren bir kuruluş işlevi yaptığını ileri sürmektedir. Diğer taraftan rapor sadece Karantina hakkında değil, aynı zamanda gidilen ve gözlemleri yapılan şehirlerin fizikî ve sosyal durumları ile ticarî bakımdan gelişen yeni güzergâhlar özellikle de Rusların Batum'a alternatif Karadeniz ve Kafkasya ticaretine yönelik faaliyetleri hakkında kısa da olsa bilgiler vermektedir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

a. *Archives du ministère des Affaires étrangères (AMAE) (Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Fransa)*

b) Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN), Archives des Postes Diplomatiques (APD): Constantinople (Ambassade):

Série D: Trébizonde, Tome 5;

Série E, Tome 464 (Question Sanitaires).

2. Diğer Kaynaklar

“Sulpice Antoine Fauvel (1813-1884) French epidemiologist” *The Journal of American Medical Association*, C: 214, S: 3, 1970, ss. 585-586.

AKTAŞ, Esat. *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993.

ATABEK, Emine Melek, *1851'de Paris'te Toplanan I. Milletlerarası Sağlık Konferansı ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1974.

AYDIN, Erdem. “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, *OTAM*, S: 15 (2004), ss. 185-207.

BAY, Abdullah, “Limanı Olan Bir Kasabadan Liman Kentine: Batum Şehri (1830-1905)”, *Türkiyat Mecmuası*, 26/1 (2016), ss. 61-80.

Candidature à l'Académie de médecine. Titres et travaux scientifiques du Dr. A. Sulpice Fauvel, Impr. de E. Martinet, Paris 1867.

FAUVEL, Antoine, *Recueil det travaux du Comité d'hygiène publique en France, Tome II*, Paris 1882.

MURRAY, John, *A Hand-book for Travellers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor, and Constantinople*, John Murray, London 1840.

_____. *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia, With New Travelling Maps, And Plans*. John Murray, London 1854.

PANZAC, Daniel, “Politique sanitaire et fixation des frontières L'exemple Ottoman (XVIIIe-XIXe siècles)”, *Turcica*, 31(1999), ss. 87-108.

_____. “Vingt ans au service de la médecine turque: le Dr Fauvel à Istanbul (1847-1867)”, *Santé, médecine et société dans le monde arabe*, dir. E. Longuenesse, Harmattan, Paris 1995, ss. 165-181.

_____. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Sarıyıldız, Gülден, “Karantina Meclisleri'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, C: LVII/222 (1994), ss. 329-376.

_____. *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, TTK, Ankara 1996.

_____. “Osmanlı Sıhhiye Rüsüm Tarifesi ve Muhtelit Sıhhiye Rüsüm Tarifesi Komisyonları: Kapitülasyona Giden Bir Süreç”, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel-Siyasi Yansımalar Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına*, Derin Yayınları, İstanbul 2015, ss. 271-318.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., “Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri”, *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 17/2 (1954), ss. 282-299.

_____. “Türkiye Karantina Tarihine Bir Bakış”, *Sağlık Dergisi*, 2/25 (1951), s. 1-4.

ÜNVER, A. Süheyl, “Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Notlar”, *Tanzimat*, C: II, MEB Yayınevi, İstanbul 1999, ss. 933-966.

VERROLLOT, Marie Pierre, *Du Choléra-morbus en 1845, 1846 et 1847, avec une carte indiquant sa marche pendant ces trois années*, Imprimerie du Journal de Constantinople, Constantinople 1849.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “John Murray’ın Seyahat Rehberlerine Göre Trabzon’u İç Kısımlara Bağlayan Seyahat Güzergâhları”, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Ed. M. Çağatay Özdemir ve Y. Emre Tekinsoy, Türk Yurdu, Ankara 2016, ss. 149-173.

YAŞAYANLAR, İsmail, *Sinop, Samsun ve Trabzon’da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1879-1914)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2015.

_____, “Osmanlı Döneminde Uygulanan Deniz Karantinasına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Ab-ı Hayât’ı Aramak: Gönül Tekin’e Armağan*, Haz. Ozan Kolbaş-Orçun Üçer, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, ss. 737-761.

YILDIRIM, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C: V, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, ss. 1320-1338.

_____. *A History of Healthcare in İstanbul*, Düzey Matbaacılık, İstanbul 2010.

YILMAZ, Özgür, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Libra, İstanbul 2014.

_____. “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C: VI/ 1, (2017), ss. 23-55.

_____. “Fransız Epidemiyolog Antoine Sulpice Fauvel’in Osmanlı Devleti’ndeki Çalışmaları (1947-1867)”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu 08-10 Mayıs 2014, Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, ss. 190-206.

_____. “Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Pek Az Bilinen Bir Arşiv: Nantes Diplomatik Arşivi-Fransa”, *Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rolü*, Haz. Duygu Türker Çelik- Ash Akdoğanbulut İnsan, ATAM, Ankara 2017, ss. 109-149.

_____. “Veba, Kolera ve Salgınlar: Trabzon’da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)”, *Mavi Atlas*, C: V/1 (2017), s. 172-200.

_____. “XIX. Yüzyıl Trabzon’unda Buharlı Gemi Taşımacılığı ve Deniz Ticareti”, *IV. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu, Doğu Karadeniz Bildiriler Kitabı*, Haz. E. Başar ve diğerleri, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, ss. 285-306.